

Notes sobre l'aranès

1. La Vall d'Aràn, que té per capital Viella, si bé políticament pertany a Espanya (provincia de Lleida), lingüísticament va de parella amb els dialectes gascons. Aquesta relació lingüística íntima entre l'aranès i el *gascó* sembla haver-la feta constar expressament per primera vegada el professor B. Schädcl en un article publicat l'any 1908 en la *Romania*¹. El gascó és parlat per uns dos milions de persones, i el seu domini, segons Luchaire², comprèn la part més considerable de la regió pirenenca i s'estén des de la vall de Soule, que és basca, fins a la d'Ariège, on domina el llenguadocià³. El gascó, en general, té la particularitat de presentar un estat de llengua interessantíssim en tots conceptes, que no ha estat sotmès, com altres parlars, com el francès mateix per exemple, a una evolució continuada i progressiva a través dels segles, ja que els textos més antics traeixen, com comprova el mateix Luchaire⁴, els trets que encara avui el caracteritzen⁵.

L'article esmentat de B. Schädcl s'ocupa principalment de determinar alguns dels criteris, sobre tot els fonètics, que distingeixen l'aranès del català occidental extrem. Tenim entès que un treball extens d'investigació històrico-geogràfico-lingüística, a punt de sortir, sobre la frontera catalano-aragonesa, del nostre amic A. Griera, tracta detingudament l'aranès i fa judici minucios de les obres que s'hi refereixen. Però, tota vegada que disposem d'ocasió, no podem resistir-nos a aportar entretant també

1. *La Frontière entre le gascon et le catalan*. Vol. XXXVII, pàg. 140-156.

2. *Etudes sur les idiomes pyrénéens*. París, 1879. Pàg. 192 i segs.

3. Sobre la frontera lingüística entre aquest i el català, vegin-se els dos treballs darrerament publicats: K. Salow i F. Krüger: *Sprachgeographische Untersuchungen...*, Halle, 1912, i Hamburg, 1913.

4. *Loc. cit.*, pàg. 202 i segs.

5. Cf. Suchier. *Grundriss der rom. Philologie*, I, Strassburg, 1904-1906, pàg. 757.

quelcom de les nostres propries enquestes per coadjuvar al coneixement dels nostres dialectes veïns, més que més quan l'autor del citat article ens fa l'efecte que opera amb escassos materials de poca confiança ¹.

Les observacions següents són fetes solament a base de l'enquesta feta amb un natural de Canejàn, D. Manuel Sandaràn, prev., al qual estem sumament agraïts per les seves atencions.

2. La regularitat en la conservació de la qualitat de les vocals tòniques llatines, sobretot de la *e* i de la *ɛ*, llevat de casos d'evolució condicionada, és sorprenent :

É

<i>abēla</i>	APICULA	<i>espēs</i>	SPISSUM	<i>drīta</i>	DIRECTA
<i>gwēla</i>	OVICULA	<i>hēnna</i>	FEMINA	<i>aurēla</i>	AURICULA
<i>krēsta</i>	CRISTA	<i>pēbe</i>	PIPER	<i>bēna</i>	VENA
<i>parēc</i>	PARETEM	<i>sēc</i>	SITIM	<i>rikēza</i>	RIK + ITIA
<i>estrēles</i>	STELLAS	<i>bēus</i>	BIBIS	<i>bērt</i>	VIRIDEM
<i>sēra</i>	CERA	<i>frēska</i>	FRISKA	<i>erēu</i>	HEREDEM
<i>trēs</i>	TRES	<i>pēc</i>	PISCUM	<i>herēda</i>	FRIGIDA
<i>lēi</i>	LEGEM	<i>pēski</i>	PISCO	<i>awēm</i>	HABEMUS
<i>rēi</i>	REGEM	<i>padēna</i>	PATELLA	<i>bermēl</i>	VERMICULUM
<i>pēra</i>	PIRA	<i>pēus</i>	PILOS	<i>sēba</i>	CEPA
<i>amēla</i>	AMIGDALA	<i>kandēla</i>	CANDELA	<i>trēnde</i>	TENERUM
<i>sēda</i>	SETA	<i>kurēja</i>	CORRIGIA	<i>sēla</i>	CILIA
<i>munēda</i>	MONETA	<i>pēs</i>	PENSUM	<i>lēngwa</i>	LINGUA

Els únics exemples que trobem a les nostres llistes fent excepcionalment *é*, són : *mēstre* MAGISTRUM, *sulēi*² SOLICULUM, *vēu* NIVEM, *kabēste* CAPISTRUM.

1. Així, per exemple, no sabem si en els exemples que cita hi hem de veure una transcripció fonètica o una ortografia usual. Per més que en la pàg. 144 declara no ocupar-se de petites modalitats fonètiques que dintre de la vall distingeixen uns dialectes d'altres, les grafies de *v* al costat de *b*, i les anotacions de vocals obertes i tancades ens uns casos, i en altres sense indicació de qualitat, ens desorienten sovint.

2. Aquest exemple, com pot veure's (comp. § 7), té tots els aires d'ésser pres del francès.

Hem multiplicat els exemples de tractament de é, i el mateix fem amb la è, per si poden contribuir a la solució del problema de les é tòniques del català, suscitat i plantejat per en P. Fabra¹.

3.		È	
<i>bés̄pa</i>	VESPA	<i>mèr̄la</i>	MERULA
<i>ék̄gwa</i>	EQUA	<i>aud̄é̄</i>	AVICELLUM
<i>sé̄gi</i>	SECO	<i>bér̄me</i>	VERMEM
<i>hyé̄stra</i>	FENESTRA	<i>sér̄p</i>	SERPEN
<i>jéd̄ra</i>	HEDERA	<i>lè̄be</i>	LEPOREM
<i>glé̄iza</i>	ECCLESIA	<i>mè̄je</i>	MEDICUM
<i>sé̄u</i>	COELUM	<i>serb̄é̄</i>	CEREBELLUM
<i>dimér̄kles</i>	DIE + MERCURII	<i>mar̄té̄</i>	MARTELLUM
<i>pé̄ira</i>	PETRA	<i>nīb̄é̄u</i>	* LIBELLUM
<i>sét̄</i>	SEPTEM	<i>té̄sta</i>	* TESTA
<i>hést̄a</i>	FESTA	<i>fè̄r</i>	FERRUM
<i>ér̄ba</i>	HERBA	<i>mè̄u</i>	MELE
<i>dés̄</i>	DECEM	<i>pé̄u i pé̄</i>	PEDEM
<i>bed̄é̄</i>	VITELLUM	<i>sér̄n</i>	CERNIT
<i>té̄ra</i>	TERRA		

4. Quan, en canvi, la é apareix seguida d'una consonant nasal, se pronuncia é̄:

<i>sé̄m̄e</i>	SEMEN	<i>r̄én̄</i>	REM	<i>jénd̄re</i>	GENERUM
<i>awé̄ns</i>	ADVENTUS	<i>set̄é̄m̄e</i>	SEPTEMBER	<i>nué̄m̄e</i>	NOVEMBER
<i>bé̄nt̄e</i>	VENTER	<i>sé̄nt̄</i>	CENTUM	<i>sé̄m̄e</i>	SEMEN
<i>dé̄nt̄</i>	DENTEM	<i>simé̄nt̄</i>	CEMENTUM	<i>diwénd̄res</i>	DIE VENERIS

5.

ò

La ò també se'ns presenta oberta:

<i>rò̄da</i>	ROTA	<i>kò̄é̄</i>	COLLUM	<i>askò̄la</i>	SCHOLA
<i>lansò̄</i>	LINTEOLUM	<i>plò̄</i>	PLOVET	<i>kò̄r̄da</i>	CORDA
<i>pò̄nt̄</i>	PONTEM	<i>pò̄r̄ta</i>	PORTA	<i>ò̄s</i>	OSSUM
<i>pò̄rk̄</i>	PORCUM	<i>hò̄nt̄</i>	FONTEM	<i>kò̄s</i>	CORPUS

1. *Revue Hispanique*, vol. XV, pàg. 9 i segs. — *Gramàtica de la Lengua Catalana*. Barcelona, 1912. Pàg. 455 i segs.

6. La ó, en canvi, com ja fa observar B. Schädel¹ com a cosa general per la vall, se tramuda en ú en el nostre dialecte:

<i>púé</i>	PULLUM	<i>súrt</i>	SURDUM	<i>kúde</i>	CUBITUM
<i>únikle</i>	AVUNCULUM	<i>kulúm</i>	COLUMBUM	<i>lúp</i>	LUPUM
<i>búka</i>	BUCCA	<i>kalú</i>	CALOREM	<i>kulú</i>	COLOREM

Però, en ço que toca al parlar de Canejàn almenys, no podem admetre la seva declaració que «Devant une nasale qui en roman se trouvait à la finale, mais aujourd'hui amuie, apparaît *ũ*»², car ni la nasal pot qualificar-se avui d'«amuie», ni amb tot i existir nasalitza propiament la vocal precedent. Ço que esdevé és, no la nasalització de la vocal, sinó la velarització pura de la nasal *n*, que torna *ñ*:

<i>karbúñ</i>	CARBONEM	<i>kutúñ</i>	fr. <i>coton</i>
<i>karayúñ</i>	fr. <i>crayon</i>	<i>kansúñ</i>	CANTIONEM
<i>agláñ</i>	GLANDEM	<i>kanúñ</i>	fr. <i>canon</i>
<i>lán</i>	LANA	<i>kanejáñ</i>	<i>Canejàn</i> , etc.

7. De les consonants, llevat del cas de *-n > -ñ*, que acabem d'anotar, mereixen consideració especial les palatalitzades de fi de mot i les labials intervocàliques.

Les finals romàniques *-LL* d'un costat i de l'altre els nexes *c'L*, *-L + i*, etc., els quals en català donen *l̥* o *i* segons els dialectes³, semblen esdevenir respectivament el sò africacat *ç* i el fricatiu *l̥*:

<i>bedçé</i>	VITELLUM	<i>aydçé</i>	AVICELLUM
<i>púç</i>	PULLUM	<i>martçé</i>	MARTELLUM
<i>kòç</i>	COLLUM	<i>múç</i>	MOLLE
<i>serbçé</i>	CEREBELLUM	<i>ařastçé</i>	RASTELLUM
<i>gweçl̥</i>	OCULUM	<i>ǰúçl̥</i>	GENUCULUM
<i>bořóçl̥</i>	VERUCULUM	<i>púçl̥</i>	*PEDUCULUM
<i>bermiçl̥</i>	VERMICULUM	<i>anúçl̥</i>	ANNUCULUM
<i>trabáçl̥</i>	*TREPALIUM	<i>batáçl̥</i>	*BATTACULUM

1. *Romania*, XXXVII, pàg. 144 i segs.

2. *Ibid.*

3. V. darrerament P. Fabra : *Gramática*, pàg. 479 i segs.

Amb el fenomen de la primera serie d'exemples concorda igualment la -r, que dona per consegüent també -é: ¹

<i>kunáé</i>	COGNATUM	<i>jubentüé</i>	JUVENTUTEM
<i>bertáé</i>	VERITATEM	<i>nebôé</i>	NEPOTEM
<i>séé</i>	SITIM	<i>paréé</i>	*PARETEM
<i>hikáé</i>	*FIGICATUM	<i>pasáé</i>	part. *PASSARE

8. S'ha de fer observar, però que els fonemes consignats sols se produeixen en les formes del singular; en les formes plurals la -é torna -t (+ s) i la -l se tramuda en -l (+ s). Així tenim, doncs:

Sg. <i>bedéé</i>	Pl. <i>bedéts</i>	Sg. <i>kunáé</i>	Pl. <i>kunáts</i>
» <i>púé</i>	» <i>púts</i>	» <i>bertáé</i>	» <i>bertáts</i>
» <i>kôé</i>	» <i>kôts</i>	» <i>nebôé</i>	» <i>nebôts</i>
» <i>serbêé</i>	» <i>serbêts</i>	» <i>paréé</i>	» <i>paréts</i>
» <i>boŕôl</i>	» <i>boŕôls</i>	» <i>púl</i>	» <i>púls</i>
» <i>bermêl</i>	» <i>bermêls</i>	» <i>anúl</i>	» <i>anúls</i>
» <i>trabádl</i>	» <i>trabáls</i>	» <i>batádl</i>	» <i>batáls</i>
» <i>júl</i>	» <i>júls</i>	» <i>gwêl</i>	» <i>gwêls</i>

9. Aquí hem de tenir compte de l'article determinat en les seves múltiples variants. Resta cosa sabuda que un dels trets específics del gascòc és la conversió de la -LL- en r ². De consegüent la forma femenina de l'article deu sonar *éra* < ILLAM, i així és efectivament en l'aranès. Si volguéssim determinar i filiar les formes diverses del masculí en els dialectes gascons, potser ens embrancaríem en qüestions prou difícils per ésser tractades amb

1. Comp. *Atlas linguistique de la France*, entre altres, les cartes següents: 11, *agneau agneaux*; 219, *cerveau*; 252, *château*; 328, *Empoigner par le cou*; 533, ... *m'a fait saigner du nez*; 638, *genou, genoux*; 822, *marteau*; 890, *mur*; 932, *cil, yeux*; 938, *oiseau*; 1374, *J'ai mis un verrou*; 1376, *vert, verte*; 1387 AB. ... *aussi vieux que moi*.

2. V. Luchaire, *loc. cit.* — Darrerament, i a base d'una classificació minuciosa dels materials que ofereix l'*Atlas linguistique de la France*, ha determinat les aries geogràfiques d'aquest fenomen, i dels altres que especifiquen el gascòc, Fritz Fleischer, *Studien zur Sprachgeographie der Gascogne*, Halle, 1913.

massa lleugeresa¹. Cenyim-nos a consignar que la consonant final de la forma masculina sofreix quasi tantes variacions com sons diferents presenten les inicials dels substantius que determina². Exemples :

Formes del femení

<i>er abèla</i>	l'abella	<i>ez abèles</i>	les abelles
<i>er àigwa</i>	l'aigua	<i>era imáje</i>	l'imatge
<i>era garia</i>	la gallina	<i>ez garles</i>	les gallines
<i>era múska</i>	la mosca	<i>ez múskes</i>	les mosques

Segons els exemples, tenim la vocal elidida (*era* > *er*) davant altra vocal igual del mot següent. En canvi, l'elisió no té lloc quan la vocal és diferent o el mot comença per consonant. Les formes *ez*, i segons els casos també *es*, continúen probablement **éres*, amb perdua de la *ε* per raó de la seva posició proclítica.

Formes del masculí

I. <i>ej autá</i>	l'altar	II. <i>ez autás</i>	els altars
2. <i>ej ánje</i>	l'àngel	12. <i>ez ánjes</i>	els àngels
3. <i>ej arlóje</i>	el rellotge	13. <i>ej arástiú</i>	el rostoll
4. <i>é cibáu</i>	el cavall	14. <i>é cibáus</i>	els cavalls
5. <i>é ormáje</i>	el formatge	15. <i>é iim</i>	el fum
6. <i>ek kán</i>	el gos	16. <i>es kás</i>	els gossos
7. <i>en náp</i>	el nap	17. <i>es náps</i>	els naps
8. <i>el líri</i>	el lliri	18. <i>es pés</i>	els peus
9. <i>et saumét</i>	l'ase	19. <i>es sauméts</i>	els ases
10. <i>ef fwét</i>	la xurriaca		etc., etc.

1. No sembla pas mancar ben bé de fonament l'apreciació de B. Schädcl (*Romania*, XXXVII, pàg. 149) quan s'inclina a veure una continuació de l'IPSE en la forma *éz* (*éz òme* = l'home), que, per altra part, com pot veure's pels exemples que aduïm, no posseïx el nostre dialecte. Falta encara més estudi per decidir-se. L'investigació de F. Fleischer que acabem de citar, amb tot i dedicar llargs paragrafs a l'article gascó (pàgs. 114 i segs.), no planteja pas el problema.

2. Aquest fet ja el fa constar en general Schädcl (*loc. cit.*, pàg. 149), i el reproduceix per al gascó F. Fleischer, *op. cit.*, pàg. 114.

10. La llista que acabem de transcriure no'ns ofereix pas la mateixa uniformitat que la de les formes femenines ¹. L'article masculí en el singular ens dóna en termes generals dos reflexes: un de palatal, fixe, de valor fonètic que podríem nomenar propi, i un que, a més de no ser palatal, adapta part de la seva fonètica al fonema de la paraula següent. La forma palatalitzada es presenta davant vocal, l'altra davant consonant. Comparin-se els casos 1, 2, 3, 5, 13, 15, amb els núms. 4², 6, 7, 8, 9³, 10. Els exemples 5 i 15, i altres que podrien aduir-se, són de compromís lingüístic i demanen un breu comentari. Els substantius de l'un i l'altre tenen etimològicament una consonant: *FORMATICUM (5), FUMUM (15); la qual, segons regla general, torna *h* en els dialectes gascons (Luchaire, *loc. cit.*, pàg. 202; Suchier, *Grundriss*, pàg. 757), tant més fortament aspirada com més un s'apropa als Pireneus (Zauner, *Zur Lautgeschichte des Aquitanischen*, citat per Fleischer, *op. cit.*, pàg. 46) ³. Aquesta darrera observació concorda perfectament amb el parlar de Canejàn, la *h* del qual té una intensitat notable. Així, doncs, ço que teòricament podria esperar-se atenent-nos al principi establert, seria **ɛh hormáʝe*, **ɛh hüim*; fenomen molt poc allunyat d'un impossible fisiològic de parla. En canvi, aquests mots que sense l'article sonen regularment *hormáʝe*, *hüim*, perden, quasi necessàriament, l'aspiració a l'ajuntar-se a l'article. I influència encara innegable de la consonant aspirada, vivent en la consciència del subjecte que parla, desapareguda sols circumstancialment, és el fet de l'ensorquiment consonàntic de l'article traduït en *éé* en compte de *éʝ* que tenim en els altres casos.

1. Com que no tenim a mà l'estudi de A. Luchaire *Remarques sur l'article défini en gascon* (*Revue de Gascogne*, XIX), ni disposem de la col·lecció sencera de la *Revue de Langues Romanes* per consultar-hi els treballs apareguts en 1903, no sabem fins a quin punt les observacions següents concordaran amb les que allí puguin haver-hi exposades.

2. L'assimilació de la *t* final a la consonant següent no pot ocórrer sense perdre la primera el seu caràcter. Amb les altres consonants una tancadura és possible, ço que no pot concebre's tractant-se d'una *s*.

3. Una lletra del 1.^r de novembre de 1913 del nostre benvolgut amic i col·laborador entusiasta Mn. Josep Condó, de Salardú, ens instrueix sobre l'ortografia aranesa i ens fa la següent observació: «La *h*, al centre de la Vall, no té pronunciació, encara que a Bossost, Bausen, Les i Canejàn és fortament aspirada, atansant-se a la *j* castellana.»

II. Ambdúes formes, si bé ens semblen identificades amb una mateixa arrel etimològica, creiem, no obstant, que pertanyen a diferents períodes històrics. Més amunt (§ 7) hem comprovat l'evolució normal de -LL en *é*. Les formes *éj* (< *éé* davant vocal) no són, doncs, altra cosa que un exemple més per afegir a la llista (ILLUM > *éé*, *éj* + vocal).

En quant a les altres, *ek*, *en*, *el*, *et*, *ef*, etc.¹ (segons la naturalesa de la consonant inicial immediata), pensem que, tot i essent atribuïbles al llatí ILLUM, tenen com a font immediata un *et*. I, efectivament, una *d* (*t*) corresponent a la -LL final llatina ja apareix esporàdicament en els textos gascons del segle XII : *ed* (*et*) ILLUM, *saied* SIGILLUM². Ara la qüestió es complica si es preté determinar la relació que pugui haver-hi entre *et* i *éé*. ¿És l'etapa més antiga *éé* o *et*? A jutjar per ço que diuen els textos³, la resposta cau a favor de *et*. Però llavors caldria preguntar com s'ha originat el «doublet» *éé* i com se comporten amb ell tota la família de mots pertanyents a la rúbrica. Davant del reflexe *é* que obtenim per la *τ* final (§ 7), ens inclinem a creure que realment la forma *et* és la més antiga i la que's conserva únicament en la posició esmentada (§ 10). La modalitat *é*, en canvi, és una etapa posterior assolida probablement mitjançant un *mouillement* de la -*t*. Observi's que la grafia *g* (*ig*) no sovinteja en els documents fins dos segles més tard que la *t* (*d*)⁴. L'explicació pel canvi de -*t* en -*é* que acabem d'indicar, apuntada per G. Millardet⁵, la dóna com a segura F. Fleischer en el seu llibre (pàg. 56).

12. Partint d'aquest fet (ILLUM > *et*), resten les variants del plural *ez*, *es*, *e* (11, 12, 14, 16, 17, 18, 19), que admeten una explicació plausible : serien la reducció d'una consonant africada (*tz*, *ts*) a la fricativa corresponent (*z*, *s*). Això suposant la formació del plural *ets* (*etz*) segons el singular *et*, cosa que per altra part

1. Les transcripcions de l'*Atlas Linguistique de la France*, de Gillieron, *ék*, *éb*, *éd*, *ég*, *él*, *ém*, *ép* (Cf. Fleischer, *loc. cit.*, pàg. 114), concorden amb les nostres.

2. Suchier : *Grundriss*, I, pàg. 757. — Luchaire : *Recueil de textes de l'ancien dialecte gascon*. Paris, 1881, citat per Suchier, *ibid.*, 757 i 766.

3. V. Suchier, *ibid.* pàg. 757.

4. V. Suchier, *ibid.*, pàg. 757.

5. *Études de dialectologie landaise*. Toulouse, 1910. Pàg. 166 i segs.

no està pas demostrada. En canvi no cal oblidar la particularitat, més amunt (§ 8.) consignada, que les formes plurals en general no's palatalitzen (sg. *kabál*, pl. *kabáls*); i, atenent-nos a això, creiem més raonat admetre les formes plurals del nostre article com a derivades directament del llatí ILLOS > *els*¹ > *es* (*ez*).

13. La bilabial antiga *b*, producte de la confusió de *b* i *v*², es canvia en *w* en el dialecte de Canejàn:

<i>awém</i>	HABEMUS	<i>lewá</i>	LAVARE
<i>nwémę</i>	NOVEMBER	<i>láwi</i>	LAVO
<i>awéns</i>	A(D)VENTUS	<i>lawám</i>	LAVAMUS
<i>diwéndres</i>	DIE-VENERIS	<i>nowánta</i>	(NOVEM) NONAGINTA
<i>gráwa</i>	*GRAVA	<i>iwérn</i>	HIBERNUM
<i>klawá</i>	der. CLAVEM	<i>berwém</i>	BIBIMUS
<i>néwę</i>	der. NIVEM	<i>salíwa</i>	SALIVA

Posem de relleu aquest fenomen, que's repeteix en el parlar gascò d'Armagnac³ malgrat el veïnatge del bearnès, tant distint de l'un i de l'altre fins en altres conceptes⁴.

P. BARNILS

1. La perdua de *l* davant de *s* sovintaja molt. Comp., per exemple, entre altres: Suchier, *Grundriss*, I, pàg. 733, pel francès, i Barnils, *Die Mundart von Alacant* (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, II) Barcelona, 1913, pàg. 66 i segs. § 156.

2. Vegi's ja Luchaire, *Etudes*, pàg. 202.

3. Cf. Suchier, *ibid.*, pàg. 757.

4. *Ibid.* — Cf. també Fleischer, *loc. cit.*, pàg. 34.